

LAIMA DOVYDAITYTĖ-JUŠKEVIČIENĖ

IŠ SOVIETINIO TEISMO ARCHYVINĖS MEDŽIAGOS APIE TĖVĄ PROFESORIŲ PRANĄ DOVYDAITĮ*

From Soviet Court Archive Material Concerning
her Father, Professor Pranas Dovydaitis

SUMMARY

At the conference In Memory of the 50th Anniversary of Pranas Dovydaitis' Death, his daughter Laima Dovydaitytė-Juškevičienė delivered a report based on archive documents reflecting the tragic fate of her father after his arrest in 1941. The documents tell how Dovydaitis was arrested as a distinguished Catholic activist and a bitter enemy of communism, and sent to Sverdlovsk concentration camp. There he was betrayed by his fellow conspirators and sentenced to death for his attempts to organise a revolt. He was executed on 5 April 1942. Copies of the documents are published in the magazine.

Pirmiausia norėčiau padėkoti Lietuvos Mokslo Tarybai, Mokslininkų sąjungai, žurnalo *Logos* redakcijai ir redaktorei poniai Daliai Stančienei bei visiems čia susirinkusiems į mano tėvo mirties 50-ųjų metinių minėjimą.

Po tėvo suėmimo jo likimas mums buvo nežinomas. Iš jo niekada nesame gavę jokios žinios. Kokie konkretūs kal-

tinimai jam buvo pateikti, pagal koki baudžiamojo kodekso straipsnį jis buvo nuteistas, kokia bausmė jam paskirta – tik tai šiemet, po 50 metų, man buvo sudaryta galimybė susipažinti su tėvo baudžiamąja byla.

1940 metais, uždarius Teologijos-filosofijos fakultetą, tėvelis buvo atleistas iš darbo kartu su kai kuriais kitais profe-

* Straipsnis perspausdintas iš 1992–1993 m. *Logos* Nr. 5.

RAKTAŽODŽIAI: Pranas Dovydaitis, archyviniai dokumentai.
KEY WORDS: Pranas Dovydaitis, archive documents.

soriais. Netrukus jis buvo atleistas ir iš Enciklopedijos redakcijos, įjungus Lietuvą į Sovietų sąjungą, Kaune prasidėjo inteligentijos areštai. Tėvas, vengdamas viešumo, nutarė iš Kauno pasitraukti. Apsigyveno savo ūkyje, Čekiškės valsčiuje, Paprienių kaime, gražioje vietoje prie Dubysos. Ūkis dar buvo tik kuriamas, tačiau gyvenamas namas, nors ir galutinai neįrengtas, jau stovėjo. Iš Kauno tėvas buvo pradėjęs gabenti savo bibliotekos knygas, rankraščius, žurnalų komplektus. Gyvendamas kaime, jis tapo tikru žemdirbiu. Į Kauną atvažiuodavo retai, tiktai žiemos metu ilgiau pagyvendavo.

Pasitraukimas iš viešumos jo neišgelbėjo ir pamirštas jisai nebuvo. 1941 metų birželio 14 dieną ten, ūkyje, jis buvo suimtas. Mus, gyvenusius Kaune, taip pat suėmė tą pačią dieną. Sesuo, kuri buvo ištekėjusi ir gyveno Vilniuje, tremties išvengė. Motiną, du brolius ir mane, nugabėnę į Kauno geležinkelio stotį, suvarė į vieną bendrą vagoną, o vyresnis brolis Jonas buvo nuo mūsų atskirtas ir nugarūstas į atskirą vyrų ešeloną. Mes atsidūrėme Tomsko srities, Krivošeino rajono, Voznesenos vietovėje. Be mūsų, ten gyveno dar maždaug 50 šeimų. Gyvenvietę nuo gyvenvietės skyrė apie 10–12 km, visas Krivošeino rajonas buvo apgyvendintas lietuviais. Tiesa, ten dar gyveno ir moldavų, ir estų. Prasidėjo intensyvus laišku rašymas į lagerius, ieškant savųjų. Pirmuosius adresus gavome iš kunigo Jono Vailokaičio, gyvenusio su mumis. Jis susirašinėjo su Maskvoje esančia Lietuvos atstovybe ir turėjo joje pažįstamų. Pagal iš jo

Pranas Dovydaitis ir jo žmona Marcelė – jaunavedžiai. Maskva, 1912 m.

gautus adresus kai kurioms žmonoms pavyko surasti savo vyrus.

Po 2,5 metų iš Archangelsko lagerio atsiliepė brolis Jonas. Jis irgi ieškojo tėvo, tačiau nesėkmingai...

Pokaryje prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, gana greitai Lietuvoje atsirado asmenų, grįžusių iš lagerių. Kai kurie iš jų, deja, išsipirkę sau laisvę kitų mūsų tautiečių gyvybės kaina. Kiti neišbuvę tremties termino grįžo į Tėvynę nelegaliai. Tarp tokių atvykėlių buvau ir aš – iš tremties pabėgau. Brolis Jonas sužinojo, kad atsirado asmuo, grįžęs iš lagerio, kur matęs tėvą. Tai – vienas iš pirmųjų atsiradęs Lietuvoje buvęs Spaudos fondo direktorius B. Žygelis. Jis papasakojo, jog tėvas buvo įkalintas

Sverdlovsko srities Gari lageryje Nr. 47 ir kad būtent čia jisai jį sutikęs. Tačiau pačią pirmąją žiemą (1941 m.), kuri buvo nepaprastai šalta, vedant kalinius į pirtį, tėvas peršalęs, gavęs plaučių uždegimą ir miręs.

Tokiu būdu iš Žygelio mes sužinojome tėvo įkalinimo vietą ir tai, jog jo jau nebėra gyvo. Viltis kada nors jį susitikti užgeso. Po TSKP XX suvažiavimo buvo pradėta reabilituoti stalinizmo aukas. Brolis imasi rašyti pareiškimą, kad būtų peržiūrėta tėvo byla (1959 metais). Po kiek laiko gauna štai tokio turinio atsakymą (atsako respublikos prokuroras): „Pakartotinai patikrinus Dovydaičio baudžiamąją bylą, nustatyta, kad ją peržiūrėti nėra pagrindo ir sprendimą Ypatingojo pasitarimo 1942 metų spalio 17 d. laikyti pagrįstu“. Iš tokio atsakymo mums paaiškėjo, kad tėvas iki prokuroro paminėtos datos dar buvo gyvas. Nors ką reiškia Ypatingojo pasitarimo sprendimas, buvo galima suprasti. Vėliau gauta pažyma, kad tėvas mirė 1942 m. lapkričio 4 d. nuo širdies paralyžiaus. Vėliau, jau Atgimimo laiku, teko skaityti buvusių kalinių prisiminimus, kuriuose Žygelis charakterizuojamas labai neigiamai. Norėdama papildyti gerbiamą prelegentą, papasakosiu, iš kur ir kaip atsirado ukrainietis, minimas p. J. Girniaus monografijoje apie Pr. Dovydaitį, kurio autentiški prisiminimai ten yra įdėti.

1967 metais mano pusseserė iš Kauno nuvažiavo su ekskursija į Kijevą. Vietname muziejuje gidas, sužinojęs, kad ši grupė iš Lietuvos, iš Kauno, pasiteiravo (nepaisant, jog buvo praėję 26 metai),

ar jiems negirdėtas toks profesorius Dovydaitis iš Kauno? Pusseserė atsakiusi: „Tai – mano dėdė!“ Išsiaiškino, kas kaip, gavo jo adresą. Grįžusi į Kauną, perdavė mums. Brolis su gidu pasikeitė laiškais. Įsitikinęs, kad žinios atitinka tikrovę (ukrainietis, baigęs aukštąjį mokslą, tarnavo kariuomenėje politruku, buvo nuteistas 10 metų ir lageryje susipažino su mūsų tėvu), brolis pasiūlė jam nuvykti į Gari paieškoti tėvo kapo. Ukrainietis pasiūlymą priėmė, atvyko į Vilnių. Brolis kelionės atvejui pasirūpino visais reikalingais leidimais, pasiėmė net ir metalinę dėžę palaikams pargabenti... Juodu išskrido į Sverdlovską, iš ten įvairiomis transporto rūšimis pasiekė Gari – izoliuotą, atkampią vietovę taigoje.

Nuvykę į tas vietas, kur stovėjo lageris Nr. 47 ir kuriame kalėjo tėvas, nieko neberado, nes jis buvo panaikintas, ir politinių kalinių jau nebuvo. Vietiniai gyventojai – daugiausia tie patys buvę kaliniai, dirbantys miško pramonėje. Buvusias kapines taip pat rado užstatytas garažais, sandėliais. Gyventojai pasakojo, jog kasant pamatus rasdavo žmonių kaulų, kaukolių. Surasti tėvo kapą buvo neįmanoma. Brolis pasitenkino tuo, kad tas vietas nufotografavo ir vietovę aprašė. Kelios iš tų nuotraukų pateko į Juozo Girniaus monografiją apie Praną Dovydaitį (kartu su ukrainiečio pasakojimo santrumpa).

1968 m. brolis vėl parašo prokuratūrai, prašydamas peržiūrėti tėvo bylą ir jį reabilituoti. Gauna tokį atsakymą: „Pasitvirtino įrodymai jo nusikaltimo, aktyviai kovojant prieš revoliucinį judėjimą Lietuvoje, taip pat nusikalstama

veikla stovykloje buvimo metu, todėl respublikos prokuroras jo nuteisimą pripažino teisėtu“.

... Dar norėčiau supažindinti jus su pačia tėvo byla. Ji prasideda 1941 m. saugumiečio rašteliu: „Atvykau surinkt žinių apie Dovydaitį. Ir įsitikinęs, kad jis čia negyvena, patikrinęs namų knygą, radau, kur jis yra išregistravęs“. Taigi maždaug prieš 9 dienas buvo pradėti tikrinti sąrašai, idant trėmimas vyktų sklandžiai. Byloje dar įdėtas orderis tėvo kratai, areštui Paprienių kaime. Toliau prasideda apklausinėjimo protokolai. Dažniausiai tardymai vykdavo naktimis, pradedama 12 val., baigiama 3 val. ryto. 1942 m. liepos 28 d. jis jau laikomas apklaustu. Byloje yra kaltinamosios išvados. Jų yra dvi. Vienoje surašyta visa tėvo visuomeninė veikla Nepriklausomybės metais su rezoliucija: „Sušaudyti“.

Po to eina galutinė kaltinamoji išvada... Žodžiu, jau nuo pat pirmosios kaltinamosios išvados buvo nuspręsta, ką su Dovydaičiu padaryti. Byloje dar yra

raštas tokio turinio (datuotas 1970 m. vasario 19 d.):

„Paruošti Kauno Metrikacijos biurui mirties liudijimą Nr. D-6. Buvo nuteistas 10 metų. Atlikdamas bausmę lageriuose, mirė nuo širdies paralyžiaus“.

Pasirašo: tardytojas Baumila
prokuroras Kariakinas majoras
Skačkauskas

Po to eina tokio turinio pažyma (pa-teikiama lietuviškas vertimas):

„... Nuosprendis Dovydaičiui Pranui, s. Motiejaus, gimusiam 1886 m., įvykdytas Sverdlovske 1942 metų lapkričio 4 d.“ Aktas apie nuosprendžio įvykdymą saugomas Sverdlovsko srities Uralo NKVD 1-ajame spec. skyriuje.

Valst. saugumo NKVD 5 inspekt-skyriaus viršininkas, leitenantas Gagarinas“.

Ir paskutinis bylos lapas – 1989 metai, rehabilitacijos pažyma. Visa tai sunku suprasti – šitos rehabilitacijos – indulgencijos paskirtį. Valstybė, išžudžiusi milijonus nekaltų žmonių, kilnia-dvasiškai atleidžia savo aukoms?! Ačiū už dėmesį.

*Paskutinė
prof. Prano Dovydaičio
nuotrauka byloje
prieš sušaudant 1942 m.*

DOKUMENTAI IŠ PROF. PRANO DOVYDAIČIO
BAUDŽIAMOSIOS BYLOS

„Tvirtinu“
VRLKV Sverdlovsko srities
viršininkas
Valst. Saugumo vyr. majoras
(Borščiov)
1942 m. balandžio 9 d.

Kaltinamąją išvadą
Tvirtinu
bausmę manau skirti
sušaudyti
Srities prokuroro pav.
spec. byloms (parašas)
1942 m. balandžio 28 d.

KALTINAMOJI IŠVADA

Dėl spec. bylos Nr. 09683, iškeltos
Dovydaičiui Pranui, Motiejaus sūnui,
kuris kaltinamas padaręs nusikaltimą,
numatytą RTFSR BK 58-13 str.

1941 m. birželio 14 d. Lietuvos TSR VRLK organai už kontrrevoliucinę veiklą suėmė
Praną Dovydaitį, Motiejaus sūnų.

Tiriant šią bylą, nustatyta, kad P. Dovydaitis 1992 m. įstojo į katalikų organizaciją
„Katalikų veikimas“ (KVC), kur ir vykdė aktyvią kontrrevoliucinę veiklą: ne kartą kalbėjo
susirinkimuose ir rašė straipsnius į laikraščius „Ateitis“, „Rytas“. (B.l. 13-14, 17, 19)

1925–1927 m. buvo ateitininkų centro komiteto pirmininkas, o 1929–1931 m. buvo
„KVC“ centro komiteto vicepirmininkas ir pirmininkas.
(B.l. 18)

Nuo 1934 m. iki tarybų valdžios įvedimo Lietuvoje buvo „Krikščionių darbininkų są-
jungos“ Centro Komiteto vicepirmininkas ir pirmininkas ir kartu buvo „Krikščionių dar-
bininkų sąjungos“ leidžiamo laikraščio „Darbininkas“ atsakingas redaktorius.

Vadovaudamas kontrrevoliucinei organizacijai „KVC“, Dovydaitis važinėjo po provin-
ciją, skaitė pranešimus, rengė paskaitas, kuriomis ragino kovoti su VKP(b) ir Lietuvos dar-
bininkų revoliuciniu judėjimu.

(B. l. 14, 19, 12)

1930 m. padarė pranešimą Kauno universitete, reikalaujamas negailestingai kovoti su komunistų partija.

1940 m. Vilniuje atidarė „Krikščionių darbininkų“ suvažiavimą, kuriame buvo priimta rezoliucija, reikalaujanti negailestingai kovoti su komunistų partija.

Be to, buvo „Krikdemų“ Sąjungos valdybos narys (b.l. 22).

Apklaustas kaip kaltinamasis, Dovydaitis prisipažino esąs kaltas dėl to, kad 1925–1927 m. buvo „Ateitininkų“ aukščiausiosios tarybos pirmininkas, o taip pat buvo katalikų sekcijos „KVC“ CK vicepirmininkas ir pirmininkas ir 1934–1940 m. buvo „Krikščionių darbininkų sąjungos“ CK pirmininkas. Skaitė pranešimus ir rengė paskaitas, kuriose nagrinėjo ir kritikavo komunizmo mokymą apie religiją (b.l. 20); tą patvirtina bylos medžiaga ir, be to, liudija prie bylos pridėta pažyma iš archyvinės medžiagos.

(B.l. 22)

Remiantis tuo, kas išdėstyta, kaltinamas:

Dovydaitis Pranas, Motiejaus sūnus, g. 1886 m. Marijampolės apskrities Veiverių valsčiaus Runkių km., lietuvis, TSRS pilietis, nepartinis, išsilavinimas aukštasis, profesorius, kilęs iš valstiečių vidutiniokų, neteistas, vedęs. Iki suėmimo dirbo savo ūkyje Kauno apskrities Paprienių km.,

tuo, kad, valdant Lietuvą buržuazinei vyriausybei, ilgą laiką būdamas „Krikščionių darbininkų sąjungos“ CK vadovu, profesorium ir „Ateitininkų“ Aukščiausiosios Tarybos pirmininku, ir „Krikdemų sąjungos“ valdybos nariu, aktyviai kovojo su VKP(b) ir revoliuciniu judėjimu Lietuvoje.

Nusikaltimu, numatytu RTFSR BK 58–13 str.

Remiantis RTFSR BPK 208 str., tardymo bylą Nr.09683, kurioje kaltinamas Dovydaitis Pranas, Motiejaus sūnus, perduoti nagrinėti Ypatingajam Pasitarimui prie TSRS VRLK ir manyčiau: kaltinamąjį Dovydaitį P. nuteisti sušaudyti.

Surašyta 1942 m. balandžio 5 d. Sverdlovske.

LTSR VRLKV Valmės sk. viršininkas (Rozenštein)

„Sutinku“ VRLKV tardymo dalies viršininkas

Valst. Saugumo vyr. leitenantas (SUCHOV)

„Tvirtinu“

VRLKV Sverdlovsko srities viršininkas

Valst. Saugumo vyr. majoras

(Borščiov)

1942 m. liepos 28 d.

NUTARIMAS

(suimti)

Sverdlovskas, 1942 m. liepos 18 d.

Aš, Latvijos TSR VRLK tardymo dalies tardytojas Brolin, išnagrinėjęs TSRS VRLK gautą medžiagą apie suimtojo Dovydaičio Prano, Motiejaus sūnaus, gim. 1886 m. Marijampolės apskritys Runkių km. (Lietuva), lietuvių tautybės, TSRS piliečio, išsilavinimas aukštasis, iki suėmimo gyvenusio Lietuvos TSR Kauno mieste, nusikalstamą veiką, padariau išvadą:

Kad Dovydaitis, gyvendamas buržuazinėje Lietuvoje, 1913–1915 m. Vilniuje buvo lietuviško laikraščio „Viltis“ redaktorius, 1922–1940 m. dirbo docentu Lietuvos Universitete Kauno mieste. 1941 m. birželio 14 d. ištremtas už Lietuvos TSR ribų ir buvo kalinamas VRLK Šiaurės Uralo lageryje.

Kalinamas Gario lag. skyriaus 47-ajame lageryje, įsijungė į aktyvią kovą prieš Tarybų valdžią.

1941 m. įstojo į kontrrevoliucinę maištininkų organizaciją, kuri vadinosi „Lietuvių gelbėjimo komitetas“ ir kėlė sau tikslą ir uždavinį ginkluotu sukilimu išlaisvinti lageryje kalinamus lietuvius ir padėti vokiečiams grįžti į Lietuvą.

Pateiktus duomenis patvirtina kaltinamųjų Endziulaičio (1942 m. gegužės 10 d. tardymo protokolas) ir Slabšio (1942 m. gegužės 23 d. tardymo protokolas) parodymai.

Nutariau:

Dovydaitį Praną, Motiejaus sūnų, kalinamą Šiaurės Uralo lagerio Gario skyriuje, suimti ir padaryti kratą.

Šio nutarimo kopiją išsiųsti VRLKV Sverdlovsko srities I Spec. skyriaus viršininkui ir Srities prokurorui susipažinti.

Latv. TSR VRLK tardymo dalies tardytojas (Brolin)

Sutinku: VRLKV Sverdlovsko srities skyriaus viršininkas

valst. saugumo vyr. leitenantas: (Fiodorov)

„Tvirtinu“

VRLKV Sverdlovsko srities sk. virš. pav.

valst. saugumo leitenantas

(Gribanov)

1942 m. rugpjūčio 4 d.

NUTARIMAS

(dėl kaltinimo pateikimo)

Sverdlovskas, 1942 m. rugpjūčio 4 d.

Aš, Latvijos TSR VRLK tardymo dalies viršininko pavaduotojas, valstybės saugumo leitenantas Suchov, išnagrinėjęs tardymo bylą Nr.09683 ir atsižvelgdamas į tai, kad pakankamai įrodyta, jog Dovydaitis Pranas, Motiejaus sūnus, g. 1886 m., gyvendamas buržuazinėje Lietuvoje, priklausė keletui kontrrevoliucinių organizacijų: „Ateitininkų“, katalikiškai akcijai „KV“ ir „Krikščionių darbininkų sąjungai“, aktyviai kovojo prieš Lietuvos komunistų partiją ir Tarybų Sąjungą.

Būdamas VRLK šiaurės Uralo lageryje, įstojo į kontrrevoliucinę maištininkų organizaciją, kuri vadinasi „Lietuvių gelbėjimo komitetas“. Svarbiausias šios organizacijos tikslas ir uždavinys buvo: prievarta išlaisvinti kalinius iš lagerio, pereiti į vokiečių armijos pusę ir aktyviai kovoti prieš Tarybų Sąjungą.

Dalyvaudamas maištininkų organizacijoje, vykdė aktyvią kontrrevoliucinę veiklą. Be to, tarp lagerio kalinių vykdė antitarybinę agitaciją, skleisdamas pralaimėjimo nuotaikas.

Nutariau:

Remiantis RTFSR BPK 128 ir 129 str., Dovydaitį Praną, Motiejaus sūnų, patraukti kaltinamuoju pagal RTFSR BK 58 str. 2, 58 str. 4, 58 str. 10, U d. ir 58 str. 11; apie tai pranešti kaltinamajam, kuris turi pasirašyti, kad yra susipalines su šiuo nutarimu.

Nutarimo kopiją remiantis RTFSR BPK 146 str. perduoti prokurorui.

Latv. TSR VRLK tardymo dalies virš. pav.

Valst. saugumo leitenantas: (Suchov)

šis nutarimas man praneštas

1942 m. rugpjūčio 4 d.

Kaltinamojo parašas: _____

P A Ž Y M A

Dovydaičiui Pranui, Motiejaus s., g. 1886 m., nuosprendis įvykdytas Sverdlovske 1942 m. lapkričio 4 d.

Aktas apie nuosprendžio įvykdymą saugomas VRLKV Sverdlovsko srities I Spec. skyriaus archyve.

VRLK Sverdlovsko sr. inspekt. skyriaus 5 posk.

virš. valst. saugumo leitenantas Gagarin

Iš rusų kalbos vertė R. RYBELIENĖ